

Sl. 1. Aerosilka s pogledom na Kongresni trg in staro mesto od severozapada v smeri proti Florjanski ulici

LJUBLJANA IZ AEROPLANA

KONSERVATOR DR. FRANCÈ STELÈ

FOTOGRAFIJE IZ LETALA: IVAN NOČ

Z razvojem zrakoplovstva doživlja človek novo, doslej komaj zasluteno obzorje razgleda čez svet. Celo XIX. stoletje nas je po razvoju visoke gorske turisticke pripravljalo na to novo razmerje do matere zemlje. Naše oko se je polagoma navadilo na daljše razglede in umetniki, kakor naš Marko Pernhart, so se potrudili, da v svojih slikah, predstavljajočih popolne panorame z najvišjih gorskih vrhov, ohranijo spomin na opajajoči vtis tega novega doživetja. To pa, kar doživlja naš čas, odkar se je človek z zrakoplovom dvignil v ogromne

višine nad zemljo in se pričel po njih svobodno gibati, pomenja najvišje stopnjevanje užitka pogleda do neskončnih obzorij in odpira domišljiji in znanju čisto nova pota. Znanost se je že bogato okoristila s tem novim sredstvom, posebno odkar se mu je prilagodila tehnika fotografiranja. Raziskovanje doslej nedostopnih pokrajin je vsestransko napredovalo, geografija in arheologija pa sta našli v aerofotografiji enega najvažnejših pripomočkov. Posebno važna je aerofotografija za študij tipov in razvoja selišč, ker bistveno do-

polnjuje podatke florisov, pogosto pa jih sploh lahko popolnoma nadomesti, ker je slika, ki jo daje, mnogo nazornejša in konkretnjša od shematičnega florisa. Za napredek znanosti o naših seliščih, posebno pa za ugotovitev njih tipov in za spoznanje njih zgodovinskega razvoja bi bilo želeli, da dobimo čimprej aeroslike vseh naših mest in važnejših krajev, naših samostanov, gradov in važnejših razvalin.

Pomen aeroslike pa ni samo v tem, da nam bogati čisto materialno znanje o naših krajih, ampak ga vidimo posebno tudi v tem, da odpira pot novemu nazoru o lepotah naše zemlje in njenih krajev. Tako se množi in razvija po tem potu tudi naše lepotno znanje in pričakujemo celo, da bo prav aeroslika postala v bodočnosti važen korektiv v lepotnem razvoju naših krajev. Nedvomno je namreč, da bo moral arhitekt, kakor hitro se bo zavedel važnosti pogleda iz zraka — in v bodočnosti bo to gotovo samo po sebi umevno — računati pri svojih načrtih tudi s kritiko gledalca od zgoraj in bo začel tudi pogled iz zraka

smotno oblikovati. Deloma se sodobni stavbarji mest in selišč tega že danes zavedajo. Pa tudi po tem moramo pričakovati ugodnih posledic obvladanja pogleda od zgoraj, da nam ta odkriva mnogo bolj ko vsak dosedanji občutne pomanjkljivosti v stavbnem sestavu mest in tako navaja k temu, da jih popravimo.

Gradivo, ki je doslej na razpolago za spoznanje Ljubljane iz zraka, je zaenkrat še zelo nepopolno, vseeno pa nam že sedaj omogoča več važnih spoznanj. V prvi vrsti bi želeli dobiti kmalu Ljubljano iz tolike višine, da bi slika objela ves njen geografski položaj in vso njeno sliko. Ta bi nam bolj kakor mestni floris odkrila zemljepisno logiko njenega položaja, njeno zakoreninjenost v zemljišču, na katerem stoji. Nazornost te zakoreninjenosti v terenu bi bila velik pripomoček za spoznanje bistva Ljubljane kot selišča, saj tiči prav tu eden osnovnih činiteljev tiste neuničljive posebnosti mestnega lica Ljubljane, ki jo dviga izmed mnogih na prav posebno trdoživo stališče. Drugo, kar bi nam ta slika odkrila mnogo nazor-

Sl. 2. Pogled iz aeroplana na Ljubljano s severozapadne strani

neje kakor shematični talni načrt, bi bila nazornost o njeni rasti iz prvotnega jedra, okrog katerega se vrstijo posamezne stopnje njene rasti podobno letnicam drevesnega debla. Odkrila bi nam dalje nazorneje kakor vsaka druga vse druge geografske, zgodovinske in prometne činitelje, ki so sodelovali pri postanku sedanje oblike Ljubljane kot mesta. Med temi bi se odkrila nazorneje kakor po talnem načrtu n. pr. vloga rimske preteklosti v sedanji Ljubljani v Gradišču in na Mirju. Vloga glavnega kolodvora in šetališč med Šiško in Rožnikom, vloga glavnih cestnih zvez na vse strani dežele, vloga Barja in hribovja, vse bi z enim pogledom objeto spregovorilo svojo pojasnjujočo besedo. Poleg celotne slike bi potrebovali podrobne slike vseh glavnih sestavin sedanjega mesta, posebej staro jedro z Gradom, posebej barjansko stran, posebej Krakovo in Trnovo, posebej Gradišče, posebej severozapadni del mesta do Tivolija, posebej severni del, posebej šentpeterski in vodmatski del mesta, posebej Moste, svetokrižki okraj, Šiško, Rožno dolino z Igom in ves kompleks Mestnega loga. Postanek, razvoj in zgodovinski in kulturni sestav sedanje Ljubljane bi šele po tem gradivu postal resnično last našega nazornega spoznanja.

Toda tudi doslej zbrano gradivo nam omogoča že prav zanimiva opazovanja. Izbral sem vrsto

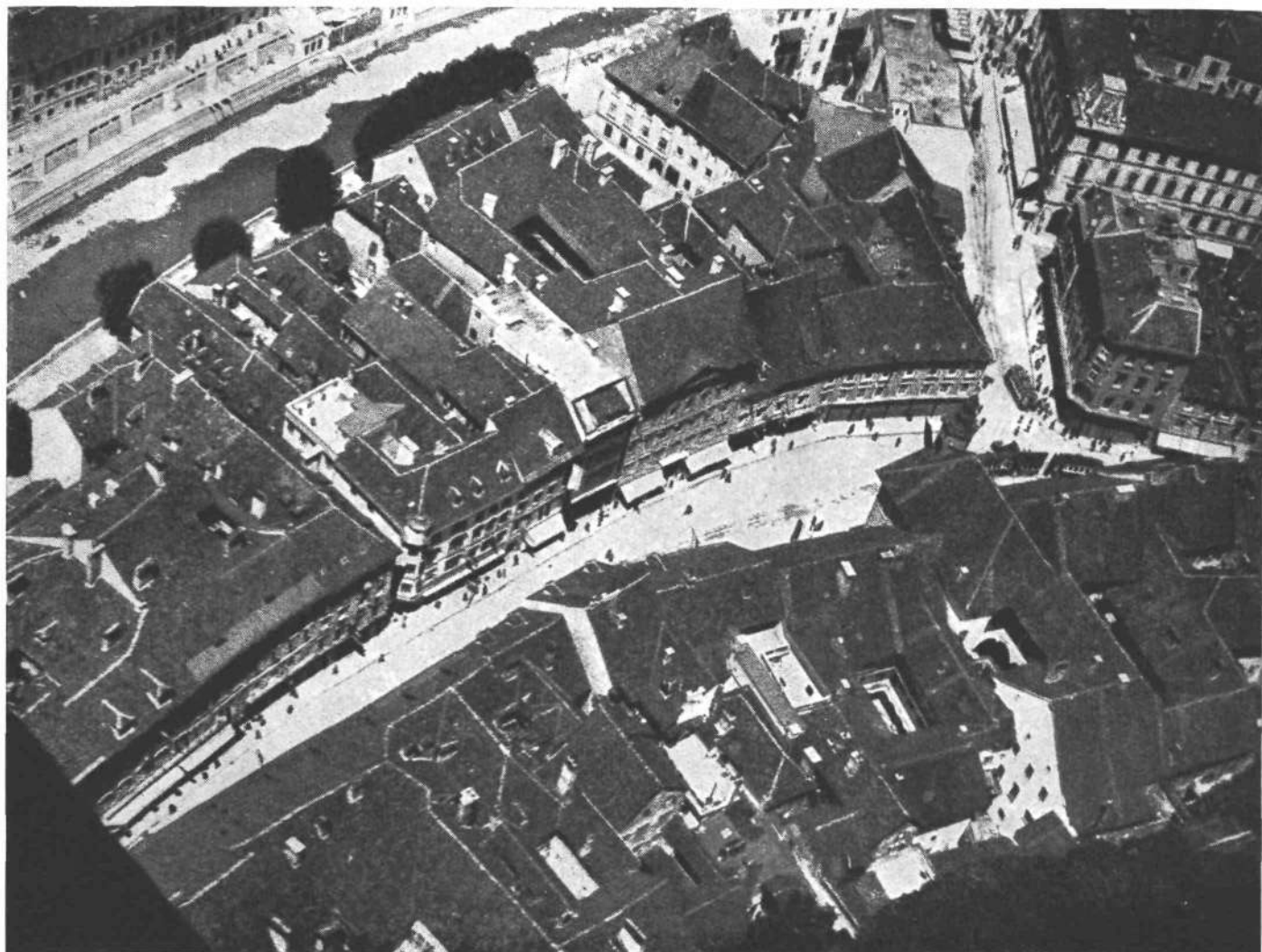
Sl. 3. Grad iz okoli l. 1660.

slik, da ljubitelje Ljubljane opozorim vsaj na nekaj momentov.

Že večkrat smo poudarjali trdoživost ljubljanskega mestnega lica. Kmalu bo tisoč let, odkar se okrog jedra pod Gradom množi število hiš, ulic in trgov, a v bistvu ostaja slika vedno ista: V središču podobe je grič z gradom in kakor da se zatekajo človeška bivališča k njemu v zaščito, se njih množina k njegovemu podnožju vedno bolj gosti in drobi. Vtisa tega zatekanja h Gradu prav nič ne moti vedno širši venec zazidanega ozemlja, ki lega okrog Gradu v podobi vedno širšega in vedno bolj zaokroženega polumeseca. Gostota starih hiš pod Gradom je tolika, da ji vedno večja gostota novih na zapadni severni strani ne more do živega in se redčenje proti zunanjemu obodu vrši logično postopoma. Sorazmerna ogromnost novih blokov in posameznih stavb v primeri s stariimi tudi pri najgostejši zazidavi sploh onemogoča tisto gostoto, ki vlada v nekdanjem, v trdni okvir mestnega ozidja stisnjem starem mestu. Zato tudi ob navidez grozečem naraščanju zunanjih »letnic« posebno na severozapadu mesta še vedno trdim, da je tradicionalna slika Ljubljane nerazrušljiva. Saj so že doslej potresne in požarne katastrofe večkrat uničile vse prvotne objekte z gradom kot stavbo vred in so vse važnejše stavbe že pogosto temeljito menjale svojo zunanjo podobo. Kljub temu pa lahko primerjate našo sliko celote Ljubljane od severozapada s sliko iz katerekoli preteklosti, pa boste tudi v morju hiš sedanjosti še vedno spoznali vse bistvene elemente preteklih slik. Opozarjam samo na sliko v Valvasorjevi Slavi Kranjske XI. knj. med stranmi 666 in 667 in na našo aerosliko, ki kaže pogled na Kongresni trg in staro mesto od severozapada v smeri na Grad in Florijansko ulico (sl. 1). Del starega mesta, ki ga vidimo tu, je po značilnem, nekdanj z ozidji markiranem zunanjem obodu in splošni podobi pa tudi mnogih podrobnostih (n. pr. značilno v breg v loku se vzpenjajoča Florijanska ulica na desni strani) na obeh slikah bistveno enak.

Slika 2, ki nam kaže celoto Ljubljane v ožjem smislu od severozapadne strani, se v svojem jedru kljub množini neorganizirano razpostavljenih stavb v ospredju sklada z vsemi slikami Ljubljane iz preteklosti od prve patra Clobuciaricha na zač. XVII. stol.¹ preko one iz Valvasorjeve za-

¹ Primerjaj Fr. Stelè, Valvasorjeva Ljubljana, posebni odtis iz Glasnika Muzejskega društva za Slovenijo IX., stran 1.

Sl. 4. Pogled iz aeroplana na Mestni trg od juga v smeri Stritarjeve ulice

puščine iz okr. 1660, in preko Valvasorjeve iz osemdesetih let XVII. stol. ter preko mnogih iz XVIII. stol. do Sternenove in Vavpotičeve Ljubljane iz najnovejše dobe. Prav posebno poučna pa se nam v tem oziru zdi slika jedra sedanjega mesta posneta iz iste smeri tako, da objema skupno s starim mestom z gradom tudi nove bloke z nebotičnikom (gl. sl. na prilogi). Prejšnja in ta slika nam kažeta, kako samozavestno se uveljavlja sodobnost v našem mestu. Mnogo svarilnih glasov se je dvignilo, ko so začeli zidati te, tradicionalnemu ljubljanskemu merilu tuje stavbe; izražali so bojazen, da bo vloga gradu ubita, da bo razbita harmonija dosedanje Ljubljane. Res je sicer, da se ti bloki, posebno pa nebotičnik v celotni podobi mesta nekam brezobzirno uveljavljajo, res je tudi, da se nebotičnik v nekaterih, posebno bližnjih pogledih nekam izzivalno stavi v konkurenco z

Gradom, gotovo pa je, če gledamo celoto in ne samo posameznosti, da novi blok v tej oddaljenosti od starega jedra mesta in Gradu ne more porušiti tradicionalne slike mesta in bo ta živela, dokler bo ostalo jedro mesta pod Gradom in dokler bo Grad nad njim kraljeval. Zaenkrat smo dobili pač novo razgledno točko, ki bi konkurirala gradu, če bi njena neposredna bližina ne bila tako malo mikavna kakor je doslej in bi pogled z Gradu še vedno po svoji lepoti daleč ne nadkriljeval novega. Nadomestilo za ta razgled na nebotičniku zadostuje sicer za naglo orientacijo o Ljubljani in njeni okolici, še dolgo pa ne bo zadostoval z lepotne strani. Za spoznanje Ljubljane pa smo s tem vseeno pridobili novo gledišče, ki bistveno dopolnjuje ono na Gradu.

Najbolj mikavna je z lepotne strani aeroslika stare Ljubljane z Gradom. Posebno pogled na

Sl. 5. Pogled iz letala od zapada na Aleksandrovo cesto, Dukićev blok in nebojšičnik

Grad je poučen vzporedno s sliko Gradu z iste smeri na sliki iz I. okrog 1660. v Valvasorjevi zapuščini v Zagrebu (prim. sl. na prilogi in sl. 3). Kljub temu, da se je na Gradu v skoraj 300 letih od starejše slike marsikaj izpremenilo, da so bile pred 100 leti odstranjene vse utrdbe razen gradu samega, da je odpadel za sliko gradu tako značilni stolp piskačev na robu hriba nad Trančo in da je bil v gradu sezidan cel nov trakt in dozidan sedanji razgledni stolp, je na prvi pogled slika še popolnoma ista in se v obliki vrha hriba in okolice gradu še prav jasno slede tako stolp piskačev, kakor okrogli griček z lipo, meščanska bastija in vse trdnjavske obzidje.

Za spoznanje značaja starega in novega mesta so pa posebno poučni pogledi na staro in novo mesto od zgoraj. Primerjajte n. pr. pogled z aeroplana na Mestni trg (sl. 4) in oni na Aleksandrovo cesto, Dukićev blok, nebojšičnik in dele mesta se-

verno od frančiškanov (sl. 5). Razlika med obema pogledoma je porazna. Kljub očitnemu stremljenju po čim pravilnejšem redu (uveljavlja se pravokotna delitev!) bi komaj mogli trditi, da nas pogled na Aleksandrovo cesto in okolico lepotno zadovoljuje; ne zadovoljuje nas niti tam, kjer imamo med Aleksandrovo in Knafljevo ulico čisto dosledno in enakomerno zazidane bloke. Slika se pred nami razblinja v nebroj podrobnosti, nikjer ni nobene vodilne skupine in celo veliki blok z nebojšičnikom in sosednim Dukićevim ne more vzdržati svojega gmotno gotovo prevladujočega značaja.

Nasproti temu pa je pogled na Mestni trg in obdajajoče ga stavbe zgovoren dokaz velike lepotne izraznosti, ki odlikuje stare dele mesta pred novimi tudi pri pogledu od znotraj. To staro mesto ni bilo zaokrožena celota samo za navadni pogled, kjer se zaokroženost in enotnost ni izražala samo

Aerofoto I. Noč

Delniška tiskarna, d. d. v Ljubljani

LJUBLJANA IZ AEROPLANA: POGLED NA NEBOTIČNIK IN GRAD

Sl. 6. Pogled iz letala z južne strani na Grad v smeri proti kolodvoru

v trdnem obodu obzidja, ampak tudi v izgradbi ulic in trgov — pogled iz aeroplana nam dokazuje, da je ista občudovanja vredna zaokroženost in popolnost obvladala tudi sliko od zgoraj.

Še bolj poučen je pogled tam, kjer je slika objela prehod iz starega mesta v nove dele. Na sliki pogleda od južne strani na grad, Stritarjevo ulico, vidimo na levi spodaj del starega mesta ob Mestnem trgu s skupino ob stolnici, ki kaže značaj opisanega notranje utemeljenega lepotelega reda, ki se pa zamaje že konec Stritarjeve ulice. Harmonično skupino sicer stavbinsko malopomembnih stavb opazimo dalje med Šentpetrsko ulico in Ljubljaničo, vseokrog pa kljub očitno hotenemu redu ne najdemo sledov tega notranjega estetsko plodovitega reda (sl. 6).

Veliko lepoto pogleda iz zraka na staro mesto pa nam kaže posebno slika od severa proti gradu, ki objema vse staro mesto od Stritarjeve ulice do

začetka Florijanske ulice (sl. 7). Nepopisno živahno, igrčkasto mikavno, tiho življenje streh stare Ljubljane se tu v polni meri uveljavlja. Le začetek s Stritarjevo ulico nekoliko moti; vse ostalo pa je kakor spontan izraz stvariteljske domišljije in tako popolno v svoji zaokroženi samozavesti, da se zdi organski produkt tal, na katerih stoji. V notranji verigi stavb, ki enakomerno oklepa podnožje gradu, se kot zaponka uveljavlja mestna hiša. Zunanja vrsta med Mestnim in Starim trgom in Ljubljaničo pa je naravnost občudovanja vredna, kako se organsko spleta kakor kita, obešena na Stritarjevo ulico, prepletajoča se iz več trakov in zavozlana za Olupovo hišo pod Čevljarskim mostom, kjer se njen konec še enkrat izzvenjajoče razpusti proti sv. Jakobu.

Zanimivo je opazovati dalje, kako trdoživo se vzdržujejo skozi stoletja in tudi še v časih največjega gradbenega razvoja, kakor ga je doživela

Ljubljana po vojni, stare komunikacije in stare zemljiške delitve. Poučno je v tem pogledu primerjanje aeroslike, ki kaže od jugozapada pogled na Nunski samostan in njegove vrtove, Kongresni trg in severni del mesta (sl. 8). Tako vidimo na današnji sliki še nespremenjeno črto Gradišča in staro pot. V kompleksu uršulinskega samostana, Nunski ulici in v Pollakovem vrtu je ohranjena še v velikem delu razdelitev iz sr. XVII. stol. Zvezda pa nam še danes ohranjuje velik del kompleksa kapucinskega samostana. Skladnost takratne razdelitve s sedanjo nam še jasneje pokaže primerjanje aeroslike s pogledom na Kongresni trg od zapada (sl. 9) in istega dela slike iz okr. l. 1660. (sl. 10).

Trg na Ajdovščini je podedoval svojo nepravilno obliko po stari razdelitvi zemljišč in potov, kakor jo kaže slika iz okr. 1660. (prim. sl. 11 in 12).

Opozarjam pa še posebej na aerosliko trimostja z zapada (sl. 13), kjer je arhitektonska nedograjenost trga, ki je, kakršen je, podobno Ajdovščini slučajna posledica davnih delitev in križišč poti, očitna in lepotna neskladnost celotne zasnove prav kričeča.

Če bi mogli pokazati aeroslike nekaterih sodobnih regulacij, izvršenih po zamisli arhitekta J. Plečnika, bi pa v nasprotju s takimi slikami ugotovili, kako se je izboljšal po njih tudi lepotni vtis od zgoraj, čeprav pri Vegovi ulici, Valvasorjevem trgu in pri sv. Jakobu položaj ni bil poprej prav nič manj obupen kakor je danes še drugod. Ta slika sicer bujnega gradbenega razvoja, ki se nam pokaže iz zraka, nam je najzgovornejši opomin, da bo treba z večjo energijo in smotrnejšim načrtom, kakor doslej od potresa leta 1895. sem, poseči v oblikovanje nove Ljubljane.

Sl. 7. Pogled iz letala od severa proti Gradu na staro mesto od Stritarjeve do Florijanske ulice

Sl. 8. Pogled iz letala od jugozapada na Nunski samostan, Kongresni trg in severni del mesta. (K članku: Ljubljana iz aeroplana)

SLOVENŠČINA V LJUBLJANSKIH CERKVAH

IVAN VRHOVNIK

Dne 1. julija 1933 je stopil v rabo *slovenski obrednik*. »Namen slovenskega prevoda je, da verniki svete obrede razumejo, jim pazljiveje in pobožneje sledijo« (Lj. šk. list 1933, 36). V skromen kotiček dotlej obsojena slovenščina se je mogočno razmahnila. V svetišču je odgrnila vso svojo lepoto in jo prinesla v dar Najvišjemu. Zmagovalka je zdaj; a kako se ji je godilo v preteklih dobah? Kako tedaj, ko je bil ljubljanski *Sv. Peter* zavetnik ne samo mesta, ampak ozemlja od Save do Godoviča? Ali je njegova prvotna, najbrž v romanskem slogu zidana cerkev slišala kdaj izpred oltarja, z lece in kora slovenske glasove; molitve pač: očenaš, zdravomarijo, vero; ali tudi evangelije, propovedi, pesmi? Da je bila slovenščina do-

mača v prastarem svetišču Sv. Petra, ki ga je požgal Turčin l. 1472., je verjetno.

Izpod Sv. Petra se je med drugim osamosvojila njegova mestna podružnica Sv. Nikolaja; postala je 1461 župnija, še več, postala je *stolna cerkev*. O nji pa le vemo iz pisanih virov, da ni izključevala slovenščine. V prvih 70 letih njenega obstoja se je oznanjevala na šenklavški prižnici slovenska božja beseda, kar moremo sklepati iz zahteve stolnega kapitlja l. 1533., naj se poleg dveh vikarjev, ki oskrbujejeta slovenske pridige, namestita še dva nemška pridigarja, ker se ljudje iz Nemčije jako obilno stekajo (*plurimum confluunt*) v Ljubljano in je v mestu nemški živelj zelo narasel (*civitas ipsa in eo*

Sl. 9. Pogled iz letala od zapada na Kongresni trg v smeri Tranče. (K članku: Ljubljana iz aeroplana)

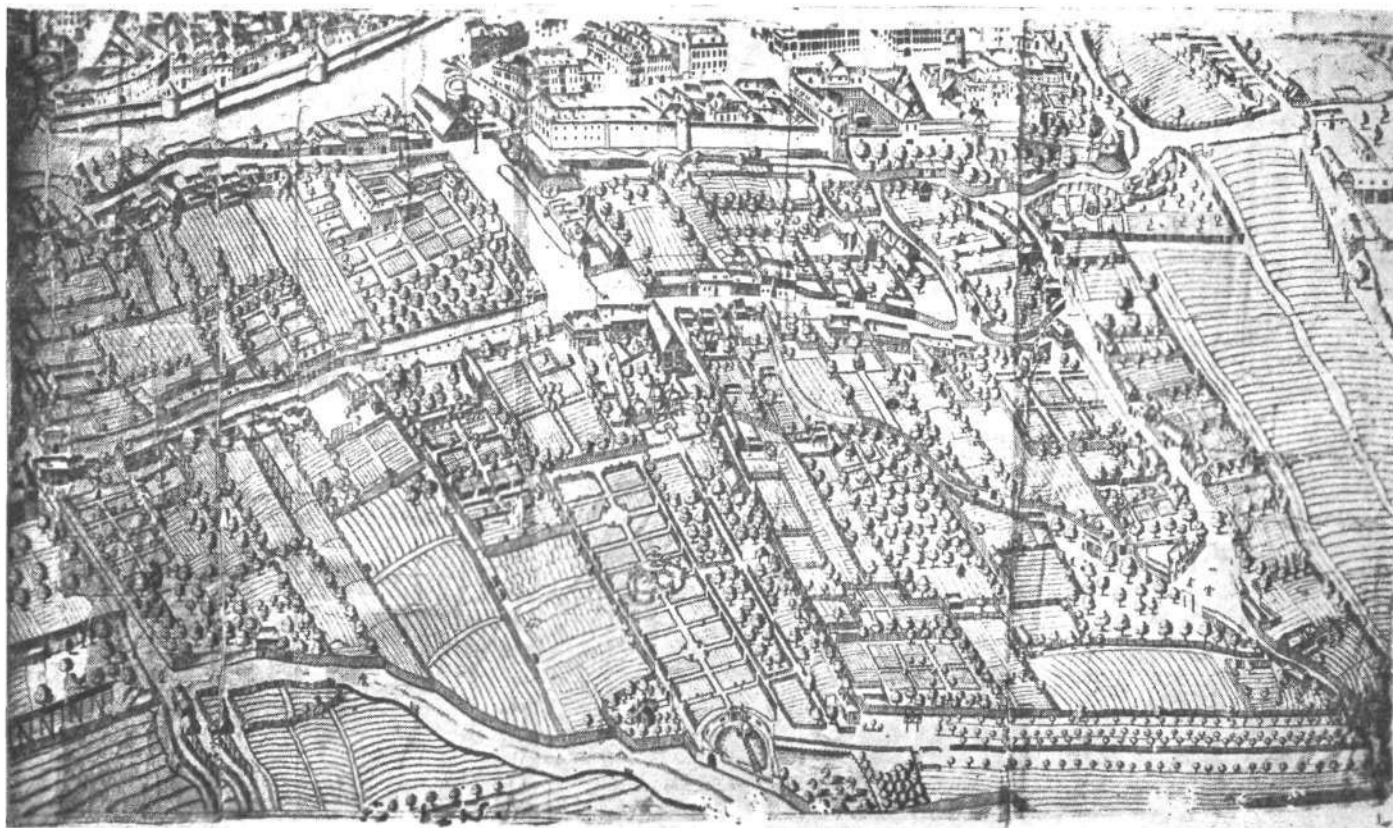
sermone vehementer est aucta — kap. a., Gruden, čas III, 4).

S slovenskimi pridigami so nastopali na šenklavški leci vikar *Primož Trubar* 1542, ki je jel trositi z nje krive nauke, *Višnjjan Boltežar Radlič* 1573—75, stolni dekan, generalni vikar, poznejši škof, zaradi izredne zgovornosti zvan kranjski Ciceron (Kidrič, BV III 1923, 157), in kanonik, potem škof *Tomo Hren*.

Novoversko gibanje, čigar začetek sega v Ljubljani v l. 1527., je naraščalo z nemškim doseljevanjem. Glavno taborišče lutrovcev je bila špitalska cerkev Sv. Elizabete v sedanji Stritarjevi ulici; propovedovalo se je v nemškem, slovenskem in italijanskem jeziku, a leta 1547. so ukinili slovenske govore. Tedaj so se pritožili lutrski meščani pri generalnem vikarju Lenartu Mertlitzu in prosili, naj se v špitalski cerkvi pridiguje tudi slovenski (Vrhovec, IMK 1893, 204). L. 1561. se je vrnil Trubar iz pregnanstva in prvokrat pridigal na Sv. Petra dan v špitalski cerkvi. Njegovo nemško pridigo je poslušalo nad 40 duhovnikov. Odslej je imel ob nedeljah slovenske, ob četrtek nemške govore (Elze, Briefe 117).

Lutrovci so se polagoma odpovedali staremu liturgijskemu jeziku latinščini in se oklenili nemščine. Ko so si sčasoma nabavili slovenske bogoslužbene knjige, je dobila kmalu z nemščino enake pravice tudi slovenščina. V cerkveni naredbi 1564 je Trubar ukazal: »Ob tu mi hočmo, da vže naprej v ti kranski seželi... se ti psalmi, pejsmi inu vse druge službe božje, ti s. zakramenti v tim slovenskim kranskim jeziku... dopernašajo inu dile« (Kidrič, Zg. sl. sl. 2 izd. 70). Nastala je poleg nemške *slovenska cerkev*. Na svojem odličnem mestu kot liturgični jezik je vztrajala slovenščina pri evangeljcih tudi, ko je načeloval njihovi slovenski cerkvi nemški superintendent Krištof Spindler (ib.).

Trubar in tovariši so preskrbeli svojim predikantom za oznanjevanje evangeljskega nauka v slovenskem jeziku dovolj pripomočkov. *Protireformacija*, ki je sledila, je našla v slovenskem katoliškem krogu v tem pogledu pusto polje. Orati ga je jel škof *Tomo Hren*, ko je izdal 1612 *evangeljsko knjigo*. Z njo je bila končana muka slovenskih duhovnikov, ki so morali evangeljske perikope sproti prevajati. Po-

Sl. 10. Risba sedanjega in uršulinskega samostana iz okoli l. 1600. (K članku: Ljubljana iz aeroplana)

magali so si z glosami ob latinskem tekstu; tako stolni dekan Radlič, čigar zaznamki so nam ohranjeni (Kidrič, BV III 1923, 156). Prej je stopal slovenski propovednik na leco z latinskim misalom, zdaj pa s Hrenovo evangeljsko knjigo.

Katoliškim pridigarjem je bila važna pomožna knjiga *Dalmatinova biblija*. Za dovoljenje njenega uporabljanja v jezikovnem pogledu so se obračali nekateri duhovniki s prošnjami na škofijstvo. Za tako milost je prosil šentpeterski vikar Vrzdencan Gregor Smrtnik — prelevil se je v Tettingerja — še ko je kaplanoval v Radovljici. Dalmatina je izpodrinil šele na koncu 18. stoletja Japelj s svojim prevodom sv. pisma.

Slovenska prižnica si je imenitno opomogla tudi z *zbrkami slovenskih pridig* (Janez od Sv. križa, Basar, Rogerij), s Kastelčevimi in Paglavčevimi deli.

Hrenov naslednik hromi *Rajnald Scarlich* (1630 do 1640) je izdal prvi slovenski *pastirski list*, ki ga je objavil Fr. Wiesthaler (LMS 1882, 96—122) s sumnjo, da utegne biti Hrenov izdelek. Slična pastirska lista sta izdala tudi ljubljanska škofa *Jožef gr. Rabatta* (1664—1683) in *Žiga gr. Herberstein* (1683 do 1701) (Čas 1924, 48).

Ti listi so se čitali s prižnice pred vizitacijo. Zanimiva je bila vizitacija stolne cerkve dne 27. aprila 1665, ko je prišel slovenski jezik do polne veljave. Tedaj je ukazal škof Rabatta, naj se prečitajo slovenski (sclavonice perlegi) najprej glavne vizitacijske točke; nato naj se pozovejo imenoma člani

kapitlja, da se poklonijo vladiki in mu poljubijo roko. Prvi je bil na vrsti generalni vikar: Ta večasti inu Suetlusti Vissoku vredan itd. (Čas, ib.)

O pastirskih vizitacijskih listih 17. stoletja treba pripomniti — da so jim bili izvirniki latinski, a prevodi, ki jih je oskrbel najbrž škofov tajnik, samo slovenski. Nemškega prevoda teh listov ni ne v škofijskem ne v kapiteljskem arhivu.

Hiba *ljubljskih škofov* 17. in 18. stoletja razen Hrena in Rabatte je bila *neznanje jezika* njihovih ovčic. Od apostolskih časov je bila škofom ena prvih dolžnosti oznanjevanje sv. vere. Razen dveh pa naši škofje v omenjeni dobi tej dolžnosti niso bili kos. V poročilih papežem so se zaradi tega nedostatka opravičevali. Tako leta 1731. škof Schratenbach, pišoč v Rim: »Božje besede nisem sam oznanjeval, ker nisem več jezika te pokrajine (linguae his in partibus ignarus), a postavljeni so svetni in redovni duhovniki, odlični po učenosti in gorečnosti, ki vršijo ta posel vsako nedeljo in praznik v Ljubljani kot središču v raznih cerkvah in po vsi škofiji po kuratih« (šk. a. zap. 57, 115). Z istimi besedami sta opravičevala nezadostno znanje (non satis gnarus) slovenščine škofa Petazzi 1764 in Karel Herberstein 1778.

Slovenščino na ljubljanskih lecah v protireformacijski dobi omenjata papežev vojak *Matija iz Kranja* 1654 in *Valvasor*. Prvi je zapisal 1654 zanimivo vest: V Ljubljani vse ljudstvo slovenski govori. So pa tudi taki, ki govore nemški in italijanski. — Tudi pridige

Sl. 11. Slika iz letala s pogledom na trg na Ajdovščini. (K članku: Ljubljana iz aeroplana)

so slovenske; samo v eni cerkvi se pridiga nemški za »češke tujce« (SN 1890, 55). Valvasor pa poroča, da so bile pri jezuitih ob nedeljah in praznikih po dve pridigi, ena slovenska in ena nemška, popoldne je bil krščanski nauk za otroke. Pri frančiškanih in kapucinih je bila dopoldne nemška, popoldne slovenska propoved. V postu so se slišale ob delavnikih po večernicah nemške in slovenske pridige (Valv. XI, 697).

Valvasor omenja kot najvažnejše činitelje ljubljanske protireformacije menihe, *jezuite*, ki so dospeli v Ljubljano na sv. Neže dan 1597 in se, odklonivši prazni frančiškanski samostan, naselili pri Sv. Jakobu. Dalje *kapucine*; te je poklical škof Hren 1602 in so gostovali izprva pri cerkvi Sv. Elizabete, leta 1608. pa se preselili v svojo novo cerkev Sv. Janeza evangelista v sedanji Zvezdi, in *frančiškane*, ki so se prenovljeni vrnili v svoj stari samostan na sedanjem Vodnikovem trgu. Tej bojni četi so se pozneje pridružili še *obojni avguštinci*.

Najvplivnejši med njimi so bili *jezuiti*, v dobi protireformacije skoraj vsemogoči. Ob podpori duhovske

in svetne oblasti so delovali vztrajno in uspešno za obnovo stare katoliške vere s šolami, z vzgojo mladine, igrami, vmes tudi slovenskimi, z bratovščinami, procesijami, zlasti pa na prižnici.

Jezuiti so po prihodu prvo adventno nedeljo popoldne začeli s slovenskim *krščanskim naukom*, ki dotlej pri katoličanah ni bil običajen;* začasno so ga opustili leta 1599. zaradi kuge. Dopoldne je bila pri Sv. Jakobu nemška pridiga (Koblar, Izobr. knj. III, 31). O božiču so vsako leto jezuitski dijaki slovenski in latinski pozdravljali dete Jezusa (ib. 37). Ko so jezuiti uvideli, da hodi k njihovim nemškim pridigam malo vernikov, so leta 1615. nadomestili nemške

* V poročilu jezuitskega dnevnika se naglaša slovenskost pouka, ker se ne omalovažuje preprosto ljudstvo, in pričakovanje obilnega sadu: 1597 Dom. I. adv. initium Doctrinae Christianae vulgari Carniolorum lingua tradi coepta est, cum non contemnendo plebeiorum auditorio, commodo uero longe maiore, tum ob ruditate auditorum, tum ob genus docendi, quod an hanc usque diem Catholicis fuit inusitatum.

govore s slovenskimi, ki jih je imel o. *Ivan Čandik*. Bili so »bolj obiskani, nego kdajkoli nemški«, ko niso dobili po tolikih letih skoraj nobenega sadu od njih. Čudno, da je bil škof Hren tej zamenjavi jako nasproten (Kidrič l. c. 100); menda zato, ker so jezuiti s tem prekoračili svoj delokrog, delovanje za katolištvo v višjih krogih, medtem ko so za prosto ljudstvo bili namenjeni kapucini.

Da ni umolknila slovenščina na šenklaški prižnici, zato je poskrbel Skarlichijev naslednik škof *Oton gr. Buchhaim* (1641—1664), ki je zagotovil stolnici stalnega slovenskega pridigarja, podarivši jezuitom neko desetino Pod turnom s pogojem, da bo imel eden izmed njih ob nedeljah in praznikih v šenklažu slovensko propoved. Potrebne pomožne knjige bodo dobivali pridigarji proti vrnitvi iz škofijske knjižnice (MMK 1892, 117). Leta 1683. je bil slovenski nedeljski pridigar v stolnici o. Benko (jez. dn.).

V tej dobi je imel slovenske govore v domači cerkvi Sv. Jakoba o. Haubentaler. Na Sv. Jožefa dan 1685 je bila pri njegovi pridigi šentjakobska cerkev proti pričakovanju (praeter spem) polna, dasi so istega dne slavili diskalceati na Ajdovščini svojega patrona Sv. Jožefa (ib.).

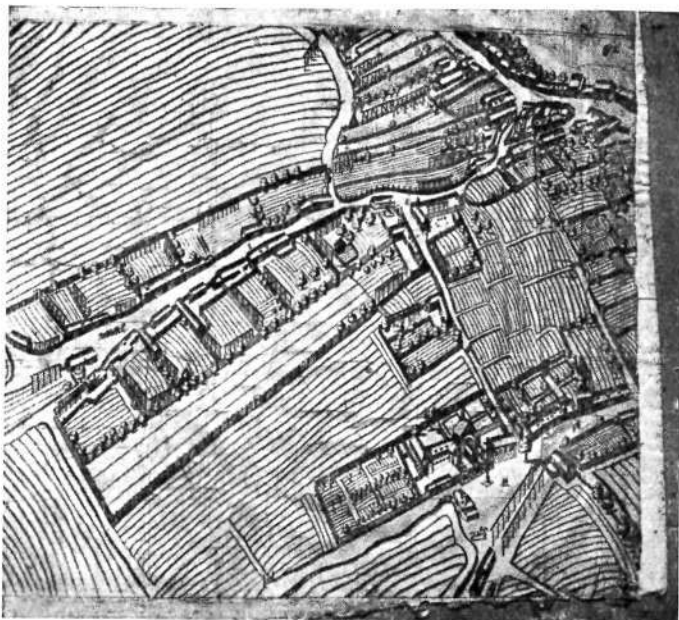
Jezuiti so nastopali kot slavnostni govorniki o posebnih prilikah tudi v drugih cerkvah. Tako je na Sv. Monike dan 1754 v avguštnski cerkvi (zdaj frančiškanski) proslavljal to svetnico zjutraj jezuit o. Wolf s slovenskim govorom, dopoldne pa o. Pfeifer z nemškim, toda nemški pridigar je imel komaj 30 poslušalcev (ib.). Takisto se je godilo nemškemu govorniku, ko je 1755 poveljeval v stolnici Sv. Janeza Nepomučana ob njegovem godu. Jezuitski dnevnik pravi, da je imel jako malo poslušalcev.

Razen že navedenih slovenskih govornikov iz Jezusovega reda se omenjajo oo. Mihael Steer, u. 1667, Adam Petek, u. 1682, Gentili deloval 1683, Reringer d. 1683—85, katehist Mejak d. 1684—86, Mazol d. 1687, 1688, Schwarz d. 1687, 1688 in drugi.

Z drugimi ljubljanskimi redovniki so uspešno tekmovali *diskalceati* na Ajdovščini. Njihova kronika navaja slovenske pridigarje. Jako veljavna sta bila tudi v slovstvenem oziru Gregor Vorenc, ki je črpal tvarino za pridige (1697—1706) največ iz Janeza Svetokriškega (Kidrič l. c. 107), in o. Marko Pohlin. Z redno službo božjo, združeno s slovensko pridigo in krščanskim naukom ob nedeljah in praznikih, so nameravali *diskalceati* ustreči zlasti okoličanom Šišencem in Posavcem, a naleteli so na hud odpor pri oo. jezuitih, boječih se za svoje poslušalce. Naposled je škof 1747 uslišal njihovo prošnjo in dovolil slovensko pridigo na Ajdovščini.

Imeli so pa seveda tudi nemške, toda slabo obiskane govore. Na praznik sv. Janeza Ev. 1771 je moral propovednik odstopiti s prižnice, ne da bi usta odprl, ker ni bilo nikogar, ki bi ga bil poslušal (D 1904, 237). Pri *diskalceatskih* bratovščinah Sv. Jožefa in pri pogrebnih je bila slovenska pridiga enakopravna z nemško (Kidrič, l. c.).

Frančiškani s cerkvijo Marije v nebo vzete na sedanjem Vodnikovem trgu so izza leta 1728. kot varuhi božjega groba gojili pobožnost Sv. križevega

Sl. 12. Pogled na sedanji trg na Ajdovščini iz l. 1660. (K članku: Ljubljana iz aeroplana)

pota. Ob postajah na hodniku tik pokopališkega zidu je bil vsak petek ob 7. zjutraj slovenski križev pot, ob 10. nemški (D 1903, 103).

Pri Sv. Elizabeti v meščanskem špitalu so opravljali po ukinitvi špitalske kaplanije službo božjo oo. frančiškani. Poučevali so krščanski nauk v slovenskem jeziku. Leta 1787. jih je presenetil ukaz škofa Herbersteina, naj hodijo otroci odslej k nemškemu krščanskemu nauku v šenklaž. Oo. frančiškani si niso upali škofu nasprotovati, pač pa se mu je po robu postavil varuh sirot, Vehovec: »Otroci ostanejo v špitalu in bodo zahajali, kakor doslej, v špitalsko cerkev in k slovenskemu krščanskemu nauku.« Ko je škof zahtevo ponovil, so nekateri svetovali Vehovcu, naj vsaj deloma odneha in naj vodi večje in zdrave otroke v stolnico, mali in bolehní pa naj ostajajo doma. Toda Vehovec se ni vdal rekoč: »Kjer so mali in bolehní, naj bodo tudi večji in zdravi.« Hkrati se je zoper škofov ukaz pritožil pri okrožnem uradu (Vrhovec, LMS 1898, 91).

Neznaten, a vendar važen korak naprej je naredila slovenščina v naših cerkvah, ko je škof Kuenburg leta 1706. izdal *obrednik*, na naslovni strani okrašen s sliko nove stolne cerkve, njenega zavetnika Sv. Nikolaja in škofovega grba. V tej latinski knjigi je nekaj nemških in slovenskih drobtin; pri krstu otrok, pri obhajilu in nagovor poročencev s tistimi vprašanji — malenkosti, a vendar zarodek krasnega sedanjega slovenskega obrednika. Dotedanja obrednika, oglejski in solnograški, nista poznala ne trohice slovenščine. Kuenburgov obrednik je 1767 za škofa Petazzija izšel z majhnimi jezikovnimi izboljšanimi ponatisnjen; za njim pa Kavčičev 1808, obilno vpoštevajoč domači jezik zato, da se njim, ki ne umejo latinščine, vzbudi pozornost in pomnoži čut pobožnosti (Sl. svet VI, 1893, 5 Slov. liturgiška starina).

Nadomestil ga je Wolfov obrednik 1844 (1843), rabljen do najnovejše dobe.

V ljubljanskih cerkvah je bilo nekdanj pokopanih mnogo odličnikov, duhovnih in svetnih. Njihove rake so bile opremljene večinoma z latinskimi napisi; nekaj je bilo nemških. V stolnici, podrti leta 1701., v kapeli Odrešenika sveta je počival kanonik, generalni vikar Jurij Latomus (= Kamenar), u. 30. dec. 1572 (Koblar Thaln. Hist. Eccl. Lab. 24). Na koncu njegovega latinskega epitafa je stalo voščilo: Dai Bug Schrezo (maj.) — edini slovenski nagrobni napis v stari stolni cerkvi. Šentpetrska cerkev je sprejela v eno svojih rak kanonika generalnega vikarja Lenarta Mertlica (u. 1548). Nagrobni spomenik menda s slovenskim geslom mu je postavil ravnatelj stanovske šole Lenart Budina (Kidrič, SBL I, 63; II, 100).

II.

Slovenska pesem v ljubljanskih cerkvah. — Korno petje je bilo latinsko, ujemalo se je z mašnikovimi molitvami pred oltarjem. Poleg tega je bilo že zgodaj v navadi ljudsko petje. Pela je vsa cerkev vselej pred pridigo* dotični cerkveni dobi primerno pesem: o božiču »Ta dan je vsega veselja«... ali »Eno je dete rojeno, aj rojeno«... o veliki noči »Jezus je od smrti vstal«... o binkoštnem času o sv. Duhu (Kidrič). V starih izdajah Branj in evangeliumov so navedene »katoliške pesme, katire se po stari navadi Katoliške Cerkve pred Pridigo pojo« (Kidrič) — prvič v Schönlebnovi izdaji leta 1672. Verjetno je, da je tudi v ljubljanski stolnici ljudstvo pelo, saj so tja zahajali šenklaški župljani Krakovci, vneti ljubitelji slovenske pesmi. — Stolnemu koru je dajala šenklaška šola pevce, ki so nastopali pri cerkvenih opravilih. O božiču 1599 in gotovo tudi ob drugih praznikih so na šenklaškem koru poleg latinskih in nemških pesmi prepevali tudi slovenske (Gruden, Carn. 1915, 12).

Lutrovci so si pridržali nekaj starih katoliških pesmi. Trubar jih je uvrstil v svojo pesmarico 1567, ki je doživela več izdaj, znamenje, kako potrebna je bila novovercem, saj je bilo petje nabožnih pesmi poleg propovedi in molitev glavni del njihove službe božje.

»Glih taku mi Lutrski huala Bogu, se znašim Obhaylom deržimo, Mi poiemo sastopnu vtim Slovenskim Jeziku, da vsi ludie sastopio, te Psalme, molitue inu duhouske peismi iz S. Pisma vzete inu zložene«, tako poroča Trubar v Katekizmu z dvema izlagama (Kidrič, Die Kirchenordnung 1919, 29).

V *šentjakovski cerkvi* so peli na koru jezuitski dijaki. Slovenske pesmi so prepevali pri procesiji Sv. Rešnjega Telesa l. 1600. (Koblar, Izobr. knj. III, 35). Slovensko pesem pri velikonočni procesiji omenjata Kuenburgov in Petazzijev obrednik, Kavčičev

je nima. Tam stoji, da gre po odpeti trikratni aleluji pri vstajenju procesija po cerkvi; med njo poje kor v domačem jeziku (vulgari idiomate) pesem Jezus je od smrti vstal itd., Christus ist erstanden etc.

V jezuitski cerkvi je bila ob vstajenju na veliko soboto navada, da je po procesiji vzel slovenski nedeljski pridigar kip vstalega Zveličarja z oltarja, stopil k ograji tik sedežev in stoječ med dvema svetilcema zapel slovensko pesem: Jezus je od smrti vstal — ljudstvo je povzelo:

Od njega bridke martre:
Ob tu se veselimo,
Inu Boga hvalimo.
Kyrie eleyson, Kriste eleyson.

Ko so odpeli zadnjo kitico, je bil blagoslov.

Jezuitski dnevnik poroča, da je zlasti ženski spol vneto prepeval slovensko velikonočnico. Pri veliki soboti 1748 pa stoji opomnja, da so ta dan pri vstajenju opustili slovensko pesem, ker so jo prejšnja leta dekleta predolgo zatezala in se je poslušalcem pristudila; namesto nje so zapeli na koru v nemškem jeziku pesem »Christus ist erstanden«, ki jo bo v prihodnje po hišnem obredniku intoniral mašnik, kakor je vse to o. rektor ukazal (IMK 1899, 75).

Ljudsko petje, ki smo ga zasledili v stolnici in pri Sv. Jakobu ob vstajenju, je bilo v navadi tudi pri *diskalceatih* na Ajdovščini. Na Sv. Jožefa dan 1759 je bila zjutraj ob 6. velika peta koralna sv. maša, po maši pa so zapela kmečka dekleta — najbrž Šišenčanke — slovensko pesem. Krog leta 1770. in gotovo tudi že poprej so ljubljanske krščenice pred pridigo ob polšestih zjutraj v cerkvi Sv. Jožefa večkrat prepevale slovenske pesmi. S slovensko pesmijo so počastila tamkaj dekleta Sv. Janeza Nepomučana ob njegovi devetdnevni leti 1773.; vsako jutro pri sv. maši z blagoslovoma so zapela »sveto« brez orgel (disk. kronika — D 1904, 285).

Večinoma cerkvenemu petju so bile namenjene *pesemske zbirke* Primoža Lavrenčiča (Kidrič ČZN XX, 80), Stržinarja, Repeža, Redeskinija.

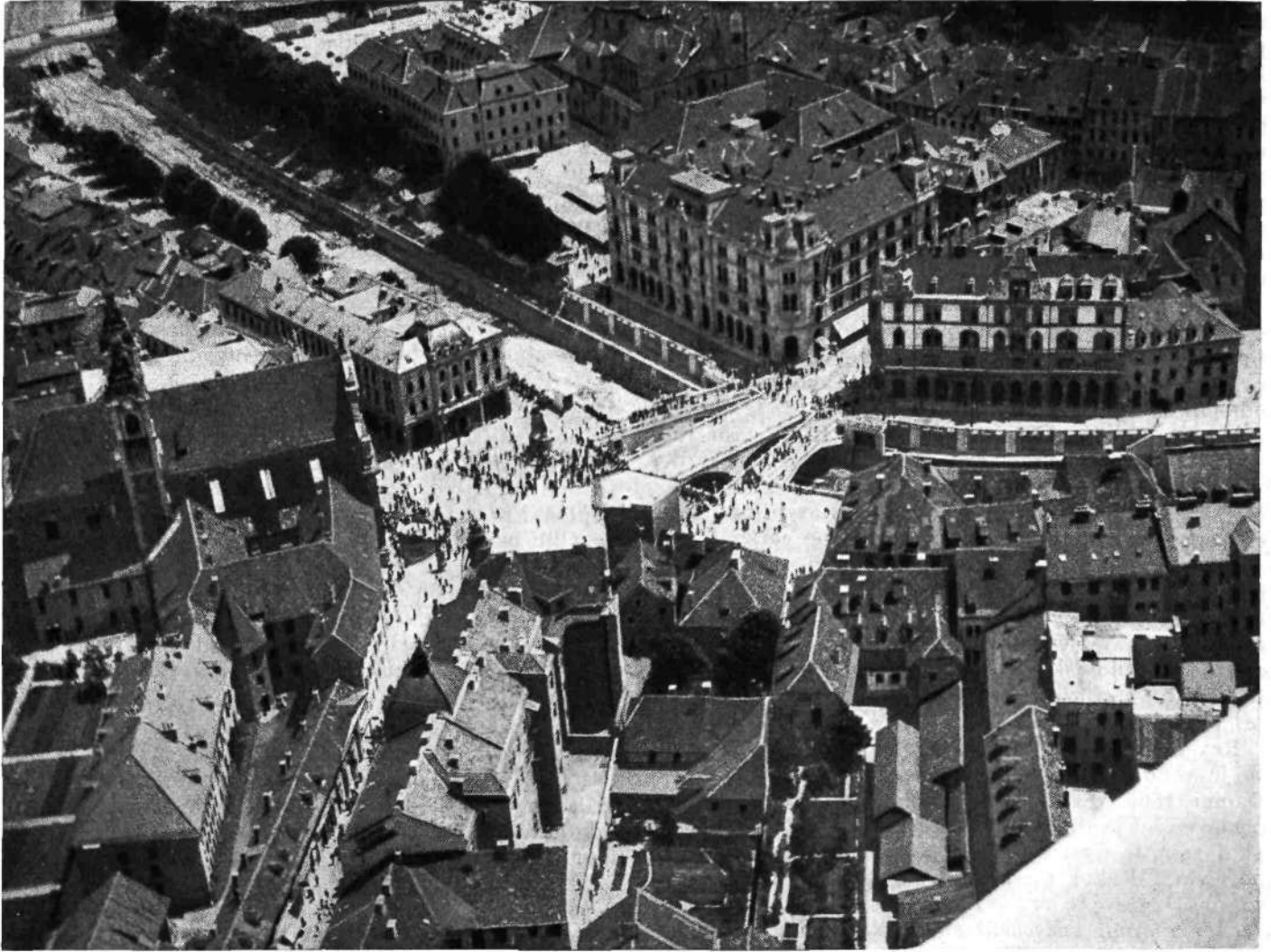
Pod vplivom nemške cerkvene pesmi je nastopila za Marije Terezije *nova pesmarica* z dvema iz nemščine preloženima mašnima pesmima (Japljev prevod), ki sta izpodrinila dotlej običajno predprižno pesem (Kidrič).

Da so pri Sv. Jakobu krog leta 1788. pri blagoslovih in pri glavnih sv. mašah peli slovenske pesmi, priča drobna knjižica brez letnice »Pesm k' sveti Maši, inu žegnu inu ena kratka Molitva za usaki dan za farmane te mestne fare S. Jakob v Lublani«, kjer sta za pesmimi »pred žegnam«, »pred drugim žegnam« in »po žegnu« natisnjeni Japljevi »Pred tabo na kolenih« in »Pred tronam tvoje milosti«.

Ljubljanska *stolna cerkev* je bila vir nabožnih pesmi, ki so se nepozabno priljubile narodu, ko je načeloval šenklaškemu koru skladatelj *Gregor Rihar* (u. 1863). Njegovi napevi so si osvojili ne samo ljubljanska, ampak vsa slovenska svetišča.

Za Rihtarjem je v 70. letih preteklega stoletja nastopila *cecilijanska doba*. Reforma se je pričela v stolnici. Gibanju je bil namen, vzpostaviti cerkveno

* Pridiga v zvezi s sv. mašo se nekdanj ni pričela po evangeliju, kakor zdaj, ampak po povzdigovanju; do povzdigovanja godba in petje, po povzdigovanju tiha sv. maša. Taka navada je bila v Ljubljani. Jezuitski letopisec pripominja leta 1786.: more hic consueto, in leta 1695.: more Labaci consueto (D 1903, 116).

Sl. 15. Pogled iz letala od zapada na Marijin trg s tromostjem. (K članku: Ljubljana iz aeroplana)

petje na podlagi cerkvenih določil, ki pa so jih nekateri tolmačili napačno. Vstala je bojazen, da cecilijanstvo izpodriva narodno slovensko petje, besedo Sv. Cirila in Metoda, iz cerkva in vsiljuje latinščino. Zoper to je nastopil Jurčič meneč, da tako gibanje ni koristno ne narodni izomiki ne veri. Rihar, mož slavnega spomina, vedoč kaj prija narodu, je ustvaril pesmi, ki jih je narod prepeval na polju in v cerkvi, a cecilijanci jih odmetavajo rekoč, da take pesmi božjo hišo profanirajo. (SN 1878, 190.)

Slično nezaupanje je izrazil nasproti cecilijanski novotariji Fr. Levstik (LZ 1884, 32) z verzi:

Novo petje cecilijansko
ni slovensko, je germansko:
šola razslovenja nas,
cerkev tujči petja glas.

Cecilijanstvo s svojim glasilom Cecilijanski glasbenik pa ni potrdilo tega strahu. Ostalo je v pravih mejah. Z očiščenim Riharjem in s pomnoženimi slovenskimi napevi vzbuja s svojimi izvežbanimi zbori v ljubljanskih cerkvah blaga verska čutila še danes.

III.

Kako je bilo v ljubljanskih cerkvah pred 80. leti? To nam pojasni kratek potopis duhovnika, najbrž Andreja Einspielerja, ki je v Slov. Bčeli (III, 344) pohvalil Ljubljano, da je »lepa, dobra, čudna«. Zakaj čudna? »Ali ni ona središče slovenščine? Ali ni poglavitno mesto slovenskih dežel? Pač sem to mislil — piše potnik — ali ko v veliko cerkev stopim, slišim nemško pridigo, in popoldne je bil sicer slovenski nauk, pa litanije vseh svetnikov, molitve in petje — vse to po *nemško*? Pač so verni Ljubljčančani zvesto molili in prepevali, kar niso umeli! Dva ali trije so na koru svoj *heilig* peli, ljudstvo pa je molčalo seveda, ker ne zna *nemško*? Duhoven je nemške litanije molil, in neki trije ali štirje so odgovarjali *bitt für uns* itd., ljudstvo pa je bilo tiho. Naj mi reče zdaj kdo, da ni to čudno, kadar se v slovenskem mestu slovenskemu ljudstvu po nemško poje, moli, pridiga! Bože pomoz!

Prav tako so bitfirunzali pri Sv. Jakobu. Ko je leta 1820. prosil šentjakovski župnik Jan. Zlatoust Pohlin za tretjega kaplana, je Wolf poročal vladi,